

УДК 37.017:159.947-053.6:[379.81:796]
DOI: 10.31499/2307-4906.2.2023.282516

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СПОРТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Геннадій Васильєв, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3172-3271

E-mail: genavasilev1901@gmail.com

В статті обґрунтовано педагогічні умови формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування. Наголошується на потенціалі закладів спортивного спрямування та здійснюваної спортивної діяльності щодо забезпечення фізичного розвитку учнів і слухачів, набуття соціально-громадського досвіду, формування та виявлення вольових якостей (рішучість, ініціативність, наполегливість, цілеспрямованість, витримка), зокрема, у підлітковому віці. У дослідженні виокремлено та схарактеризовано педагогічні умови формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування: розширення уявлень підлітків про спортивну діяльність як спосіб розвитку вольових якостей особистості; здійснення диференційованого тренування підлітків та використання ефективних методів і засобів його забезпечення на основі особистісно зорієнтованого підходу; забезпечення позитивної мотивації підлітків до командної спортивної діяльності та реальної самооцінки власних можливостей.

Ключові слова: умови; педагогічні умови; вольові якості; підлітковий вік; спортивна діяльність; позашкільні заклади спортивного спрямування; педагогічні умови формування вольових якостей підлітків; процес формування вольових якостей.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE VOCATIONAL QUALITIES OF ADOLESCENTS IN OUT-OF-SCHOOL SPORTS INSTITUTIONS

Gennady Vasiliev, Graduate Student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3172-3271

E-mail: genavasilev1901@gmail.com

The article substantiates the pedagogical conditions for the formation of strong-willed qualities of teenagers in out-of-school sports institutions.

Emphasis is placed on the potential of sports-oriented institutions and sports activities to ensure the physical development of students and listeners, the acquisition of social and community experience, the formation and identification of strong-willed qualities (determination, initiative, perseverance, purposefulness, endurance), in particular, in adolescence.

The purpose of the article is to justify and characterize the pedagogical conditions for the formation of willpower of teenagers in extracurricular sports institutions.

The research singles out and characterizes the pedagogical conditions for the formation of strong-willed qualities of teenagers in extracurricular sports institutions: the expansion of teenagers' ideas about sports activities as a way of developing the strong-willed qualities of an individual; implementation of differentiated training of teenagers and the use of effective methods and means of its

provision based on a personally oriented approach; ensuring positive motivation of teenagers for team sports activities and real self-assessment of their own capabilities.

Pedagogical conditions for the formation of strong-willed personality qualities of teenagers are defined taking into account the influence of: a children's sports team, in which teenagers perform sports activities; surrounding subjects who interact with teenagers (coach, teenage peers); leading strong-willed personality qualities of teenagers.

Research materials can be used in the organization of activities of extracurricular sports institutions, institutions of general secondary education for the purpose of forming willpower of students. Further research is needed to determine the dynamics of the levels of formation of willpower of adolescents, which is provided through the implementation of an experimental model and pedagogical conditions for the formation of willpower of adolescents in extracurricular sports institutions.

Keywords: *conditions; pedagogical conditions; volitional qualities; adolescence; sports activity; extracurricular sports institutions; pedagogical conditions for the formation of volitional qualities of teenagers; the process of formation of volitional qualities.*

Формування вольових якостей особистості, як одне з основних завдань морального виховання, може ефективно здійснюватися у процесі занять фізичною культурою та спортом. Аналізуючи діяльність вітчизняної позашкільної системи освіти, можемо стверджувати про наявність потенціалу закладів спортивного спрямування щодо забезпечення фізичного розвитку учнів і слухачів; набуття соціально-громадського досвіду виявлення вольових якостей, організації змістовного дозвілля, відповідно до здібностей, нахилів та стану здоров'я.

Спортивна діяльність є оптимальною для цілісного розвитку особистості саме у підлітковому віці, така діяльність розвиває вольові якості підлітків, забезпечує прояв соціальної активності, сприяє розвитку навичок самовиховання, самовдосконалення.

У працях дослідників П. Артющенко, Г. Грибан, І. Дудник, В. Желанової, К. Жукотинського, А. Лайчук, Ю. Пронь, О. Язловецької та ін. розглянуто сутність понять «воля», «якості», «вольові якості», потенціал позашкільних закладів спортивного спрямування щодо формування вольових якостей особистості [1; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 12]. Однак, виникає потреба дослідження педагогічних умов формування вольових якостей особистості у позашкільних закладах спортивного спрямування.

Мета статті – обґрунтувати та схарактеризувати педагогічні умови формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «умова» визначається як вимога, що висувається однією із сторін; як усний чи письмовий договір про що-небудь; як правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставина, яка уможлиблює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь [2, с. 1506].

Поняття «умова» у філософії розглядається як категорія, що виражає відношення предмета до навколишніх явищ, без яких даний предмет існувати та розвиватися не може [10, с. 63]. Умова у філософії – це те, від чого залежить предмет, комплекс предметів, характер їх взаємодії, за наявності умови забезпечується можливість існування, функціонування та розвитку окремого предмету. Сукупність конкретних умов такого предмету утворює середовище його існування. «Умови – це обставини, які визначають ті чи інші наслідки, настання яких перешкоджає одним процесам чи явищам та сприяє іншим» [10, с. 65].

У наукових дослідженнях часто розглядаються умови тієї чи іншої діяльності,

забезпечення її ефективності. Умови забезпечення спортивної діяльності, виходячи з філософського визначення, розуміються нами як сукупність обставин, у яких вона відбувається та які сприяють її успішності.

Під педагогічними умовами розуміємо ті умови, що свідомо створюються в освітньому процесі та які мають забезпечувати найбільш ефективну його реалізацію.

Вольові якості особистості (рішучість, цілеспрямованість, ініціативність, витримка, наполегливість) визначаємо як самостійні, стійкі психічні утворення, зміст яких зумовлений особистим досвідом, сформованими мотивами та установками, що визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю власної поведінки, здатність долати труднощі, що виникають на шляху до досягнення поставленої мети.

Для успішного формування вольових якостей у школярів Ю. Пронь рекомендує використовувати не лише звичні умови їх навчальної діяльності, суспільно корисної праці, але й створювати спеціальні. «Робота ця мусить мати на меті формування у школярів правильних понять про вольові якості і шляхи їх розвитку, сприяти виникненню в усіх підлітків потреби в їх самовихованні» [9, с. 74].

Для того щоб забезпечити певну фізичну і вольову активність, бажання і необхідність виконання навчальної роботи, самостійне фізичне удосконалення і зміцнення здоров'я, Г. Грибан наголошує на необхідності створення умов, що сприятимуть підвищенню вольової активності. Щоб створити умови, що позитивно впливають на процес формування вольових якостей, забезпечують ефективність виховних впливів тренера і продуктивність діяльності, науковець рекомендує запроваджувати заходи щодо раціональної організації і проведення тренувальних занять [3, с. 70].

Дослідники А. Артющенко та І. Дудник до основних психолого-педагогічних умов виховання волі в підлітків у процесі занять фізичною культурою зараховують: наявність активної, напруженої і успішної діяльності при систематичному і поступовому збільшенні труднощів, узгодженість процесу формування вольових якостей з розвитком фізичних здібностей, рухових умінь і навичок, готовність підлітків до активної діяльності [1, с. 159].

Педагогічні умови формування вольових якостей особистості підлітків визначено з урахуванням впливу: дитячого спортивного колективу, у складі якого підлітками реалізується спортивна діяльність; навколишніх суб'єктів, які взаємодіють із підлітками (тренер, однолітки-підлітки); провідних вольових якостей підлітків.

Обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування:

- розширення уявлень та знань підлітків про спортивну діяльність як спосіб розвитку вольових якостей особистості;
- здійснення диференційованого тренування підлітків та використання ефективних методів і засобів його забезпечення на основі особистісно зорієнтованого підходу;
- забезпечення позитивної мотивації підлітків до командної спортивної діяльності та реальної самооцінки власних можливостей. Охарактеризуємо дані умови детальніше.

Розширення уявлень та знань підлітків про спортивну діяльність як спосіб формування вольових якостей особистості є визначальним у формуванні ціннісних

орієнтацій, вольових установок, переконань, спрямованості спортивної діяльності, ініціативності та відповідальності підлітків; даний процес передбачає проведення з підлітками просвітницької роботи про роль і значення спорту в сучасному суспільстві, єдність спорту, фізичної культури та ефективної трудової, професійної діяльності особистості; про фізичну культуру як важливий елемент загальнолюдської культури; можливості фізично розвиненої людини для досягнення високого соціального становища тощо. Система впливів на вольовий розвиток підлітків, їх моральні переконання та ідеали передбачає групові та індивідуальні бесіди в процесі тренувальних занять та особистого спілкування, розповіді про кращих спортсменів, обговорення книг та публікацій у засобах масової інформації, особистий приклад тренера, колективні обговорення проблемних ситуацій спортивних змагань, подій та ін.

Під час обговорень важливо створити умови для прояву активності та самостійності підлітків, для висловлювання та відстоювання своїх суджень та поглядів. Інформація, яку отримують підлітки має супроводжуватися наочними прикладами, які б переконували підлітків у значущості фізкультурно-спортивної діяльності щодо соціально і особистісно цінного місця людини у світі.

Для зручності використання інформаційних матеріалів у тренувальному процесі їх необхідно згрупувати за видами спорту та якостями, які необхідно формувати у спортсменів.

Отже, реалізація першої педагогічної умови – розширення уявлення підлітків про фізкультурно-спортивну діяльність здійснюється методами бесіди, переконання, прикладу, вирішення проблемних ситуацій тощо.

Здійснення диференційованого тренування підлітків та використання ефективних методів і засобів його забезпечення на основі особистісно зорієнтованого підходу відбувається на основі обліку вікових та індивідуальних особливостей підлітків, врахування їх схильностей та здібностей до того чи іншого виду спортивної діяльності. Основою реалізації цієї умови є суб'єкти, що взаємодіють з підлітками – тренер, однолітки-підлітки. Відповідно до таких особливостей реалізується диференційований підхід, складається індивідуальний план спортивної підготовки, здійснюється стимулювання індивідуального успіху, ведеться щоденник саморозвитку спортсмена, що сприяє досягненню підлітками високих спортивних результатів, створює основу самоповаги.

Диференціація у спортивній діяльності – організація тренування підлітків у групах, що створені з урахуванням їх інтересів, нахилів, здібностей та досягнутих результатів. Розробка проблеми диференціації тренувального процесу передбачає вирішення наступних питань: які індивідуальні відмінності (особливості) підлітків необхідно враховувати у процесі тренування; які критерії (підстави) є основою поділу підлітків на групи при диференційованому тренуванні. У спорті, як і в інших видах діяльності, велике значення має індивідуальність. Досягнення успіху можливе лише за правильного обліку індивідуальних особливостей особистості спортсмена.

Під час тренувального процесу проводиться робота з формування вольових якостей, паралельно також ведеться моніторинг за якістю розвитку особистості юних спортсменів методом спостереження; складаються рейтинг досягнень підлітка (особиста техніка, витривалість, спритність, швидкість реагування на сигнали, швидкість орієнтування тощо). Основна увага приділяється формуванню самооцінки, мотивації, розвитку морально-вольових якостей, колективізму, формуванню спортивної

та особистої дисципліни, вивченню рівня тривожності. На наступному етапі під час роботи з підлітками проводиться диференціація за успішністю під час тренувальних занять, змагань. На даному етапі здійснюється формування організаторських здібностей, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату у команді (групах). Наступний етап – *вдосконалення організації занять, а також вивчення згуртованості спортивного колективу.*

Для реалізації цієї педагогічної умови у тренувальному процесі варто застосовувати найрізноманітніші форми організації занять: форми урочного та неурочного типу (самостійні, індивідуальні та групові тренування фізкультурно-оздоровчого та спортивно-тренувального характеру), змагальні форми, загальногігієнічні сеанси зарядки, «мікро сеанси» окремих вправ тренувань.

Тренери в такій ситуації чітко формулюють тренувальні завдання, своєчасно пояснюють та ненав'язливо підказують шляхи та виходи із проблемних ситуацій. Приймає рішення сам підліток. Парна форма роботи розширює діапазон вимог до підлітків. Вона вимагає перерозподілу уваги із своїх дій на дії партнера, умінь спільно вирішувати тренувальні завдання, поважати думку партнера, не лише його успіхи, але й невдачі, через які він удосконалює себе, надавати йому щире допomoгу.

Робота в парах так само використовується у тих випадках, коли виникає необхідність надати фізичну допомогу при виконанні деяких вправ, взаємному аналізі техніки виконання вправ або взаємному навчанні. Такі способи допомагають у процесі тренування згуртувати підлітків, сприяють виникненню дружніх відносин, розуміння того, що проблеми бувають у кожного.

Спортивна діяльність дає можливість підліткам вчитися правильно оцінювати ситуацію, свої можливості, наслідки своїх дій, все це сприяє прояву таких якостей особистості, як сміливість, рішучість, наполегливість, самостійність, зібраність, відповідальність, взаємодопомога та інші якості особистості.

Забезпечення позитивної мотивації до командної спортивної діяльності та реальної самооцінки власних можливостей підлітками реалізується на основі формування комплексу особистісно-цінних якостей: адекватно сприймати вимоги з боку тренера, товаришів, батьків; оцінювати особисті можливості та можливість отримати допомогу для виконання вимог у спорті; пов'язувати висунуті вимоги із своїми потребами та їх задовольняти; вмінням «перемогти» бажання, що заважають виконанню вимог; аналізувати труднощі, що зустрічаються, і знаходити шляхи їх подолання.

Найбільш інформаційною категорією, яка демонструє, що виховання особистості молодого спортсмена перестає бути одностороннім процесом, є взаємодія, тобто взаємозв'язок дій. У спортивній діяльності підліток привласнює суспільну сутність об'єктивно та предметно через взаємодії з товаришами, тренером, колективом; у спілкуванні – суб'єктно, через взаємодію з іншими людьми. Взаємодію в педагогічній системі «учень – тренер – дитячий спортивний колектив», таким чином, варто розглядати як джерело його активності та виховання.

Активно перетворюючи та впливаючи на інших, реалізуючи в них свої індивідуальні, соціально-значущі якості у моральних відносинах, вихованець цілеспрямовано творить сукупність «зовнішніх впливів», які згодом спонукають його до нової активності, діяльності. У цьому перетворенні у вигляді взаємодії спортсмен утверджує себе як людина та особистість.

Таким чином, визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування. Для комплексної реалізації визначених педагогічних умов запропоновано різноманітні методи та прийоми (проведення з підлітками просвітницької роботи, групові та індивідуальні бесіди в процесі тренувальних занять та особистого спілкування, розповіді про кращих спортсменів, обговорення книг та публікацій у засобах масової інформації, особистий приклад тренера, колективні обговорення проблемних ситуацій спортивних змагань, подій та ін., вирішення проблемних ситуацій, розробка індивідуального плану спортивної підготовки, щоденника саморозвитку спортсмена, стимулювання індивідуального успіху, самостійні, парні, індивідуальні та групові тренування, створення рейтингу досягнень підлітка та ін.).

Стаття не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Дослідження потребує проблема визначення динаміки рівнів сформованості вольових якостей підлітків, яка забезпечується через упровадження експериментальної моделі та педагогічних умов формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюшенко А. О., Дудник І. О. Виховання волі в підлітків у процесі занять фізичною культурою: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 234 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. 2005. Київ; Ірпін: Перун, 1736 с.
3. Грибан Г. П. Фізичне виховання і воля: монографія. Житомир: Рута, 2008. 168 с.
4. Дудник І. О. Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою: навч.-метод. посіб. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. 2016. 72 с.
5. Желанова В. В. Морально-вольові якості особистості як суттєва детермінанта формування «навичок XXI століття». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород: Говерла, 2017. Вип. 2(41). С. 99–101.
6. Жукотинський К. К. Формування фізичної культури учнів у позашкільних навчальних закладах / Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. монографія / за ред. проф. С. С. Єрмакова. Харків: ХДАДМ (ХХІІ), 2006. № 6. С. 32–37.
7. Закон України «Про позашкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
8. Лайчук А. М. Формування морально-вольових якостей учнів під час тренувального етапу в спортивній школі. *Народна освіта.* 2019. № 1(37). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5588
9. Пронь Ю. М. Самовиховання вольових якостей у дітей старшого шкільного віку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 71–79.
10. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки: підручник. Вид. 3-тє, випр. та допов. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 364 с.
11. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні: монографія / Т. К. Окушко та ін. Харків: Друкарня Мадрид, 2015. 318 с.
12. Язловецька О. В. Теоретичні аспекти формування вольових якостей у підлітків засобами фізичного виховання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2021. Вип. 131. С. 451–455.

REFERENCES

1. Artiushenko, A. O., Dudnyk, I. O. (2014). *Vykhovannia voli v pidlitkiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu* [Education of free will in teenagers in the process of physical education]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].
2. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. V. T. Busel. (2005). Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

3. Hryban, H. P. (2008). Fizychnе vykhovannia i volia [Physical education and will]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].
4. Dudnyk, I. O. (2016). Formuvannia volovykh yakosteі u studentiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Formation of willpower in students in the process of physical education]. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
5. Zhelanova, V. V. (2017). Moralno-volovi yakosti osobystosti yak suttieva determinanta formuvannia «navychok XXI stolittia» [Moral and volitional qualities of the individual as a significant determinant of the formation of 21st century skills]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota, Issue 2(41), 99–101* [in Ukrainian].
6. Zhukotynskyi, K. K. (2006). Formuvannia fizychnoi kultury uchniv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Formation of physical culture of students in extracurricular educational institutions]. *Pedahohika, psyholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*. S. S. Yermakova (Ed.). Kharkiv: KhDADM (KhKhPI), 6, 32–37 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine “On extracurricular education”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> [in Ukrainian].
8. Laichuk, A. M. (2019). Formuvannia moralno-volovykh yakosteі uchniv pid chas trenuvalnoho etapu v sportyvniі shkoli [Formation of moral and volitional qualities of students during the training stage in a sports school]. *Narodna osvita, 1(37)*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5588 [in Ukrainian].
9. Pron, Yu. M. (2018). Samovykhovannia volovykh yakosteі u ditei starshoho shkilnoho viku [Self-education of volitional qualities in children of high school age]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 1, 71–79* [in Ukrainian].
10. Semeniuk, E. (2017). Filosofiia suchasnoi nauky i tekhniky [Philosophy of modern science and technology]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
11. Formuvannia sotsialnoi initsiatyvnosti pidlitkiv u dytiachomu ob'iednanni [Formation of social initiative of teenagers in a children's association] / T. K. Okushko ta in. (2015). Kharkiv: Drukarnia Madryd [in Ukrainian].
12. Yazlovetska, O. V. (2021). Teoretychni aspekty formuvannia volovykh yakosteі u pidlitkiv zasobamy fizychnoho vykhovannia [Theoretical aspects of the formation of willpower in teenagers by means of physical education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, issue 131, 451–455* [in Ukrainian].